

Poglavlje 3

Obrazovanjem do demokratije i ljudskih prava

1. Tri dimenzije obrazovanja za demokratiju i ljudska prava

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava u centar pažnje stavlja ono što bi učenici trebali biti sposobni činiti, umjesto onoga što bi ih nastavnici trebali naučiti. Tri osnovna načela koja upravljaju tim na učenike i rezultate usmjerenim pristupom može se najbolje ilustrirati primjerom.

- Sloboda mišljenja i izražavanja je osnovni uslov demokratske participacije te predstavlja osnovno građansko i političko pravo. Kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava učenici poznaju, razumiju i uvažavaju pravo na slobodno mišljenje i izražavanje i znaju na koji je način zaštićeno njihovim državnim ustavom. To je kognitivna dimenzija učenja (znanje, koncepti i razumijevanje).
- Učenici uče kako koristiti to to osnovno ljudsko pravo. Upravo zbog toga što je aktivna primjena tog prava prijeko potrebna za učestvovanje u demokratskoj zajednici, učenike se ohrabruje da razmisle o svojim stajalištima i budu sposobni izraziti ih na razne načine, uključujući i sposobnost javnog iznošenja mišljenja (dimenzija učenja usmjerena na sticanje vještina).
- Kako bi primijenili svoje pravo na slobodno izražavanje, učenicima je potrebna hrabrost da iznose svoja stajališta čak i u situacijama kada su ona suprotna od stavova većine. Pritom uvažavaju tuđa mišljenja u duhu tolerancije i ličnog poštovanja. Ukoliko se razilaženja u stavovima i polemika ograniče na sama sporna pitanja te izbjegava personaliziranje razlika u mišljenju, sukobi se mogu riješiti na nenasilan način (dimenzija razumijevanja utemeljena na razvoju stavova i vrijednosti).

Postavke ovog primjera se mogu generalizovati, ne samo u smislu osposobljavanja učenika za primjenu bilo kojeg drugog ljudskog prava na isti način, već i u smislu učenja i obrazovanja općenito. Da bi imalo važnost i da bi omogućavalo sticanje novih sposobnosti, učenje se mora razviti u tim trima dimenzijama koje se uzajamno podržavaju – znanje, koncepti i razumijevanje; vještine; te stavovi i vrijednosti. Već su nekoliko desetljeća nastavnici i odgojno-obrazovni radnici usaglašeni oko takvog koncepta učenja.

Ako je to način na koji učenici uče, šta moraju nastavnici obrazovanja za demokratiju i ljudska prava učiniti da bi pružili odgovarajuće mogućnosti učenja? Ukratko, odgovor je sljedeći.

U obrazovanju za demokratiju i ljudska prava, cilj je podržati učenike da postanu mladi građani koji:

- poznaju svoja ljudska prava i shvataju uslove o kojima ona zavise (učenje „o” demokratiji i ljudskim pravima);
- doživljavaju školu kao mikro-društvo koje uvažava slobode i jednakost svojih učenika, u sklopu kojeg uče kako ostvariti svoja i poštivati tuđa ljudska prava (učenje „kroz” demokratiju i ljudska prava);
- posjeduju slijedom toga sposobnost i samouvjerenost za primjenjivanje svojih ljudskih prava s razvijenim osjećajem odgovornosti prema drugima i svojim zajednicama (učenje „za” demokratiju i ljudska prava).

1.1 Kognitivna dimenzija obrazovanja za demokratiju i ljudska prava: učenje „o” demokratiji i ljudskim pravima

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava na srednjoškolskom nivou uvodi učenje o ključnim dokumentima kao što su Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (Deklaracija) i Evropska konvencija o ljudskim pravima (Konvencija). Da sažmemo gore navedeni primjer, učenici moraju znati da svako ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja, kao i na slobodan pristup informacijama putem necenzuriranih medija, s izuzecima mogućim samo iz dobrih razloga i u ograničenim okolnostima (član 10 Konvencije). Državni ustav i pravno okruženje trebaju odražavati i štiti standarde ljudskih prava kako bi ih učenici iz te perspektive mogli usvajati. Na taj način mogu shvatiti koliko je bitno, čak presudno, već samo to jedno pravo za ostvarivanje demokratije.

Neophodno je isto tako da učenici razumiju član 14. Konvencije, koji obrađuje ključno načelo jednakosti i nediskriminacije: žene i muškarci, bogati i siromašni, mladi i stari, državljani i imigranti – svi mi jednako posjedujemo ista prava. Ostvarivanje tih prava je proces koji se stalno razvija i jedan je od prioriteta demokratskih sistema upravljanja utemeljenih na ljudskim pravima.

Konačno, učenici moraju razumjeti zašto slobode zahtijevaju zakonski okvir i sa sobom nose određene odgovornosti (Deklaracija, član 29.). Sloboda izražavanja građanima dozvoljava promovisanje svojih interesa u pluralističkom društvu, i u takvom kompetitivnom okruženju, uvijek će postojati dobitnici i gubitnici. Ustav, pravila i zakoni moraju uspostaviti okvir koji će ograničavati privilegije moćnih i štitiiti slabe – bez ozakonjenih razlika. No, pravila se ne mogu pobrinuti za svaki problem, stoga članovi zajednice moraju dijeliti stav uzajamne odgovornosti.

Ljudska prava su zakonski okvir, no ne istovremeno i normativni. To od učenika zahtijeva da prepoznaju do kog su nivoa načela ljudskih prava istinski ostvarena unutar njihovih zajednica, kao i društva u cjelini.

Evropska konvencija o ljudskim pravima (4.11.1950)

Član 10.

Sloboda izražavanja

(1) Svako ima pravo na slobodu izražavanja. To pravo obuhvata slobodu mišljenja i slobodu primanja i širenja informacija i ideja bez miješanja javne vlasti i bez obzira na granice. Ovaj član ne sprječava države da zahtijevaju dozvolu za rad televizijskih, radijskih ili kinematografskih djelatnosti.

(2) Kako ostvarivanje tih sloboda obuhvata dužnosti i odgovornosti, ono može biti podvrgnuto formalnostima, uslovima, ograničenjima ili kaznama propisanim zakonom, koji su u demokratskom društvu nužni radi interesa državne sigurnosti, teritorijalne cjelovitosti ili javnog reda i mira, radi sprječavanja nereda ili zločina, radi zaštite zdravlja ili morala, radi zaštite ugleda ili prava drugih, radi sprječavanja odavanja povjerljivih informacija ili radi očuvanja autoriteta i nepristranosti sudske vlasti.

Član 14.

Zabrana diskriminacije

Uživanje prava i sloboda predviđenih u ovoj Konvenciji bit će osigurano bez diskriminacije na bilo kojoj osnovi, kao što su spol, rasa, boja kože, jezik, vjera, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, povezanost s nacionalnom manjinom, imovina, rođenje ili drugi status.

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (10.12.1948.)

Član 29.

1. Svako ima obaveze prema zajednici, koja jedina omogućava slobodan i pun razvoj njegove ličnosti.
2. U ostvarivanju svojih prava i sloboda, svako treba biti podvrgnut samo onim ograničenjima koja su određena zakonom, isključivo u svrhu osiguranja dužnog priznanja i poštivanja prava i sloboda drugih i zadovoljenja pravednih postulata morala, javnog poretka i općeg blagostanja u demokratskom društvu.

Ukratko, ova tri člana rezimiraju tenziju između individualnih sloboda i potrebe za uravnoteživanjem prava pojedinaca putem okvira koji te slobode istovremeno ograničava i štiti.

Učenici koji ovo mogu objasniti, naučili su mnogo „o” demokratiji i ljudskim pravima, to je kognitivna dimenzija obrazovanja za demokratiju i ljudska prava.

1.2 Učenje o načinu učešća u društvu kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava: učenje „za” demokratiju i ljudska prava

Da bi aktivno učestvovali u demokratiji, učenici moraju naučiti kako ostvariti svoja prava i slobode – na primjer, pravo na slobodan pristup informacijama i na slobodno mišljenje, stavove i izražavanje. Trebali bi također imati i aktivno iskustvo interakcije s drugima – kao što je promovisanje vlastitih interesa, postizanje kompromisa pregovaranjem, te saglasnost oko definisanja pojma „općeg blagostanja” (Deklaracija, član 29.). Trebali bi biti sposobni djelovati unutar okvira pravila i prihvatiti ograničenja koja im ona postavljaju. Trebali bi razviti stav odgovornosti za blagostanje drugih i zajednice u cjelini.

Ukratko, trebali bi ne samo razumjeti implikacije i poveznice između tri prethodno navedena člana o ljudskim pravima, već i uvažavati njihove osnovne vrijednosti i u skladu s njima djelovati. Pritom, pomoću demokratskih procesa odlučivanja koji ne rezultiraju kršenjem ljudskih prava, moraju biti sposobni uskladiti svoje interese s interesima drugih i zajednice u cjelini.

Učenici koji su prošli kroz ovakav proces osposobljavanja, naučili su kako učestvovati u demokratiji. To je dimenzija obrazovanja za demokratiju i ljudska prava zasnovana na aktivnom djelovanju – učenje „za” demokratiju i ljudska prava, odnosno iz aspekta promovisanja i zaštite demokratije, vladavine prava i ljudskih prava.

1.3 Kulturna dimenzija obrazovanja za demokratiju i ljudska prava: učenje „kroz” demokratiju i ljudska prava

Znanje i vještine mogu osposobiti pojedinca za učestvovanje u demokratiji u tehničkom smislu, no ne čine od njega demokratu. U rukama rasista, na primjer, takva se vrsta stručnosti može zloupotrijebiti kao oružje protiv zajednice utemeljene na demokratiji i ljudskim pravima. Znanje i vještine koje se ne zasnivaju na vrijednostima ljudskih prava su za demokratiju u doslovnom smislu bezvrijedne.

Iz tog razloga obrazovanje za demokratiju i ljudska prava uključuje i kulturnu dimenziju. Kultura nastave i učenja mora odražavati poruku obrazovanja za demokratiju i ljudska prava.

Tokom procesa sticanja znanja putem prijenosa sadržaja (slušanje predavanja, čitanje) i sposobnosti putem osposobljavanja (demonstracija, praksa i obučavanje), učenici kroz vlastito iskustvo razvijaju vrijednosti i stavove.

Uzmimo jedan primjer. Mladi ljudi grade samopouzdanje uz podršku i podsticaj svojih roditelja i nastavnika. Jedino od učenika koji su iskusili i uživali puno poštovanje u tretmanu svojih nastavnika možemo očekivati da se na isti način ponašaju prema svojim vršnjacima. Vrijednosti ljudskih prava se stižu kroz proces socijalizacije u školama – podučavanje „kroz”, ili u duhu demokratije i ljudskih prava.

Vrijednosti ljudskih prava definisali su Ujedinjene Nacije Vijeće Evrope i druge organizacije i obuhvataju načela jednakosti i nediskriminacije; participacije i uključanja; te odgovornosti.

Dok se učenje „o” demokratiji i ljudskim pravima može provoditi u sklopu posebnih predmeta (kao na primjer društvenih nauka, historije, civilnog odgoja i obrazovanja), kulturna dimenzija obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, učenje “kroz” demokratiju i ljudska prava, predstavlja izazov za cijelu školu – ljudska prava i demokratija postaju pedagoška smjernica školske zajednice i leća kroz koju se procjenjuju svi elementi upravljanja školama.

2. Odgoj i obrazovanje za ljudska prava i njegova povezanost sa odgojem i obrazovanjem za demokratsko građanstvo¹⁵

Obrazovanje za demokratsko građanstvo i obrazovanje za ljudska prava usko su povezani i međusobno se podržavaju. Oni se razlikuju više u usmjerenju i obimu, nego u ciljevima i praksi. Obrazovanje za demokratsko građanstvo odnosi se ponajprije na demokratska prava i odgovornosti i aktivno učestvovanje u odnosu na građanske, političke, socijalne, ekonomske, pravne i kulturne sfere društva, dok se obrazovanje za ljudska prava bavi širim spektrom ljudskih prava i osnovnih sloboda u svakom području ljudskog života.

Povelja Vijeća Evrope o Odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo i odgoju i obrazovanju za ljudska prava usvojena u sklopu Preporuke CM/Rec (2010.) 7 Odbora ministara, 11. maja 2010.

Sljedeće poglavlje detaljnije prikazuje povezanost između odgoja i obrazovanja za ljudska prava i odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo.

Ujedinjene nacije i njegove specijalizovane agencije su već prije nekoliko desetljeća formalno priznale pravo na odgoj i obrazovanje za ljudska prava, to jest pravo građana na informisanje o pravima i slobodama sadržanim u sporazumima o ljudskim pravima koje su ratifikovale njihove zemlje. Vlade su odgovorne za implementaciju odrednica ljudskih prava kroz zakone, načela i praksu. Izvještavaju o njihovom napretku podnoseći periodične izvještaje tijelima sporazuma. Posmatračke organizacije kao što su grupe za ljudska prava dodatno pomažu u praćenju napretka.

Očigledno je da bi građani trebali poznavati i cijeniti svoja ljudska prava kao i uvažavati tuđa. Neophodno je i da razumijemo zakonsku odgovornost vlada da provode naša prava. Trebali bi poštivati naše građanske etičke odgovornosti, da njegujemo i zagovaramo ljudska prava u svakodnevnom životu. Znanje i spremnost spoznavanja i odgovornog provođenja svojih i tuđih prava započinje još u ranoj fazi života: u našim porodicama, našim školama i našim zajednicama.

Osvrćući se na odgoj i obrazovanje za ljudska prava, agencije UN-a poput Kancelarije Visokog predstavnika za ljudska prava, UNESCO-a i UNICEF-a, zajedno s međuvladinim organizacijama poput Vijeća Evrope i nacionalnih agencija za ljudska prava, izričito sugerišu da se obrađivanje tematike ljudskih prava uvrsti u školovanje.

Odgoj i obrazovanje za ljudska prava sadrži normativnu i zakonsku dimenziju. Zakonska dimenzija uključuje razmjenu sadržaja o kriterijima međunarodnih ljudskih prava utjelovljenih u sporazumima i poveljama kojima su se naše države obavezale. Ti kriteriji obuhvataju civilna i politička prava, kao i ona socijalna, ekonomska i kulturna. Posljednjih godina su tom sve širem okviru dodana i ekološka i kolektivna prava. Zakonska dimenzija prepoznaje važnost kontrole i odgovornosti kako bi se osiguralo da vlade ostvaruju sve elemente odredbi o ljudskim pravima.

Istovremeno je odgoj i obrazovanje za ljudska prava normativna i kulturna djelatnost. To je vrijednosni sistem koji pomaže svima da razmisle o tome do koje su mjere njihove svakodnevne aktivnosti u skladu s normama i vrijednostima ljudskih prava. Implementaciju pristupa utemeljenog na ljudskim pravima u školstvo obradit ćemo detaljnije u nastavku ovog priručnika.

U pogledu razredne nastave, odgoj i obrazovanje za ljudska prava (kao i odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo) uveliko promoviraju interaktivne metode usmjerene na učenika, te zagovara sljedeće pedagoške pristupe:

- iskustveni i aktivni: primijenjuju učenikovo predznanje u izvršavanju aktivnosti kojima se stiče iskustvo i nova znanja;
- problemski: dovode u iskušenje učenikovo predznanje;
- participatorni: potiču kolektivno nastojanje u razjašnjavanju koncepata, analiziranju tema i izvršavanju aktivnosti;
- dijalektički: zahtijevaju od učenika da upoređuju svoje znanje s onim iz drugih izvora;
- analitički: zahtijevaju od učenika da razmisle o tome zašto su stvari upravo takve kakve jesu i kako su takve postale;

¹⁵ Autor: Felisa Tibbitts (2009.). Originalni izvor: Tibbitts F. (2008.), "Odgoj i obrazovanje za ljudska prava" u Bajaj M. (ur.), *Enciklopedija odgoja i obrazovanja za mir*, Information Age Publishing, Charlotte, NC.

- terapijski: promoviraju ljudska prava u intra- i interpersonalnim odnosima;
- usmjereni na razvoj strateških vještina: usmjeravaju učenike da postave vlastite ciljeve i osmisle strateške načine postizanja istih; te
- usmjereni na postizanje ciljeva: dopuštaju učenicima da planiraju i organizuju aktivnosti u skladu sa svojim ciljevima.¹⁶

Odgov i obrazovanje za ljudska prava u nastavnim planovima i programima mnogih zemalja podudara se s odgojem i obrazovanjem za demokratsko ili globalno građanstvo, preuzimanjem temeljnih koncepata građanskog obrazovanja i njihovom primjenom na univerzalniji i kritičniji način. Znanje o ključnim konceptima i činjenicama, te aspekti građanske inicijative i građanskih vještina nalaze svoju primjenu u područjima globalne društvene odgovornosti, pravde i aktivnom djelovanju u društvu.

Osim toga, odgov i obrazovanje za ljudska prava eksplicitno podstiče društvenu odgovornost i aktivno djelovanje učenika. No, istovremeno i prevazilazi promovisanje participacije kao elementa reprezentativne demokratije, pridodajući aktivnom djelovanju učenika spektar prava. Svako preduzimanje neke akcije može se suštinski procijeniti kao ostvarivanje nečijeg prava. Ono također može odigrati značajnu ulogu kao sredstvo u borbi protiv ugnjetavanja ili nepravde.

Obiman normativni okvir odgoja i obrazovanja za ljudska prava te široki spektar potencijalnih učenika rezultirali su u brojnim varijacijama načina na koje je odgov i obrazovanje za ljudska prava implementiran. Iako je definisan univerzalnim okvirom međunarodnih (katkad i regionalnih) normi, određena poglavlja i njihova primjena zavise od lokalnog i nacionalnog konteksta. Pored toga, odgov i obrazovanje za ljudska prava je u kontekstu škole prilagođen uzrastu učenika i uslovima nacionalnih/ lokalnih škola i obrazovnih politika.

Tematika i sadržaji ljudskih prava u školskim kurikulumima mogu poprimiti oblik interkulturalne tematike pod mandatom odgojno-obrazovne politike ili mogu postati sastavni dio postojećih školskih predmeta, kao što su historija, civilno/građansko obrazovanje, društvene i humanističke nauke. Odgov i obrazovanje za ljudska prava se može naći i u umjetničkim projektima, neformalnim klubovima i posebnim događanjima koja se održavaju u školskoj sredini.

Kao što sugeriše Povelja Vijeća Evrope o obrazovanju za demokratsko građanstvo i ljudska prava, ta su obrazovna područja međusobno usko povezana i međusobno se podržavaju. Razlikuju se više u usmjerenju i obimu, nego u ciljevima i praksi. Obrazovanje za demokratsko građanstvo odnosi se ponajprije na demokratska prava i odgovornosti i aktivno učestvovanje u odnosu na građanske, političke, socijalne, ekonomske, pravne i kulturne sfere društva, dok se obrazovanje za ljudska prava bavi širim spektrom ljudskih prava i osnovnih sloboda u svakom području ljudskog života..

Gdje odgov i obrazovanje za ljudska prava i odgov i obrazovanje za demokratsko građanstvo koegzistiraju unutar školske sredine, uzajamno se i podstiču. 1999. objavljena je Studija o civilnom odgoju i obrazovanju Međunarodnog udruženja za odgov i obrazovanje¹⁷ koja je koristila podatke sakupljene između 88 000 14-godišnjaka iz 27 zemalja.¹⁸ Izvršena je analiza s ciljem ispitivanja razlika u nivou znanja učenika iz različitih zemalja na temu ljudskih prava u uporedbi s drugim oblicima civilnog znanja, te stavova učenika prema promovisanju i prakticiranju ljudskih prava.

Ta je analiza pokazala da način na koji učenici doživljavaju demokratiju u školi kao i u odnosu na međunarodna pitanja uveliko zavisi o nivou njihovog znanja o ljudskim pravima. Faktori koji bi se mogli nazvati “demokratija u školi” imali su važnost za stavove pojedinih učenika o ljudskim pravima. Analiza podataka Međunarodnog udruženja za odgov i obrazovanje potvrdila je da učenici koji su bili najizloženi praksi demokratskih ideala unutar učionica i škola često posjeduju pozitivne stavove o ljudskim pravima. Osim toga, učenici s višim nivoom znanja o ljudskim pravima češće su se sretali sa međunarodnom tematikom, posjedovali izraženije norme za aktivno građanstvo, te bili politički učinkovitiji.

Škole koje nude odgov i obrazovanje za ljudska prava i odgov i obrazovanje za demokratsko građanstvo u doticaju jedno s drugim pripremaju svoje učenike da postanu sposobni i odgovorni građani koji poznaju i njeguju svoja prava i slobode.

¹⁶ ARRC [Asia-Pacific Regional Resource Center for Human Rights Education] Regionalni resursni centar Azije i Pacifika za odgov i obrazovanje o ljudskim pravima (2003.), “Šta je odgov i obrazovanje za ljudska prava”, *Paket za odgov i obrazovanje za ljudska prava*, ARRC, Bangkok.

¹⁷ The International Education Association (IEA).

¹⁸ Torney-Purta J., Barber C. H. i Wilkenfeld B. (2008.), “Kako adolescenti u dvadesetsedam zemalja razumiju, podržavaju i provode ljudska prava”, *Časopis o društvenim pitanjima* 64:1.

3. Neophodne kompetencije za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava

3.1 „Htio bih da moji učenici budu sposobni da ...”

„Nakon što smo uvježbavali tehnike prezentacije, htio bih da svi moji učenici budu sposobni izložiti svoju temu pred razredom bez da čitaju iz bilježaka.”

„Nakon što smo šest nastavnih časova objašnjavali osnove našeg ustava, očekujem da svi moji učenici mogu barem objasniti kako funkcioniše naš izborni sistem i koje stranke trenutno upravljaju vladom.”

„Prije nekoliko mjeseci imali smo problema u razredu s učenicima koji u raspravama nisu jedni druge htjeli slušati i prekidali su učenike s kojima se nisu slagali. Puno smo razgovarali o pravu na slobodno izražavanje te da ono funkcioniše samo ukoliko se jedni prema drugima odnosimo s poštovanjem. Nadam se da će do kraja godine većina učenika to shvatiti i naučiti kako se ponašati tokom rasprava.”

Ova tri primjera pokazuju kakve misli nastavnicima obrazovanja za demokratiju i ljudska prava prolaze kroz glavu dok planiraju nastavu: oni definišu ciljeve. Odlučuju za šta bi njihovi učenici trebali biti sposobni te šta je u njihovom dometu ukoliko se potrude: određuju koje bi ciljeve htjeli da njihovi učenici postignu, te potom s početne tačke posmatraju proces učenja i uz njega vezane potrebe učenika – njihove poteškoće i sposobnosti, njihove snage i slabosti.

Ovaj način razmišljanja nije novost za nastavnike – to je uobičajena praksa. Većina nastavnika ne razmišlja samo o sadržaju gradiva i predmeta – „Moram završiti 19. vijek do početka sljedećih praznika” – već vode računa i o tome kakve rezultate žele vidjeti kod svojih učenika.

Ciljevi usmjereni na učenike i na njihovo osposobljavanje odnose se na sticanje sposobnosti. U odrasлом životu svi će se učenici morati snalaziti bez nastavnika, mentora ili vršnjaka pomagača. Tradicionalni model podučavanja – formalni prijenos odgojno-obrazovnih sadržaja, provođenje uskog kurikuluma znanja – čini premalo za ohrabrivanje učenika da postanu nezavisni, samouvjereni i kompetentni kroz dimenzije vještina i vrijednosti/stavova.

Gornja tri primjera ukazuju i na različite dimenzije razvoja sposobnosti:

- Prvi primjer – uspostavljanje kontakta očima s publikom i slobodno izlaganje – odnosi se na vještine koje nisu specifične za tematiku, no predstavljaju instrument koji je učenicima neprestano potreban za primjenu bilo kojeg znanja i informacije. To je trening vještina, ili podučavanje „za” demokratsko građanstvo i ljudska prava – s ciljem osposobljavanja učenika da ostvaruju svoja ljudska prava i učestvuju u demokratiji.
- Drugi primjer – razumijevanje osnova izbornog sistema i ko je pobijedio na posljednjim izborima te stoga formira sadašnju vladu – predstavlja podučavanje „o” demokratiji i ljudskim pravima. Mladi građani moraju znati koja su ljudska prava – na primjer, učestvovanje na izborima – integrisana kao građanska prava u njihovom državnom ustavu te kakav učinak ima njihov glas u izbornom sistemu njihove zemlje.
- Konačno, zadnji primjer pokazuje važnost vrijednosti i stavova. Demokratija se oslanja na političku kulturu oblikovanu stavovima i vrijednostima kojih se građani pridržavaju, u ovom slučaju, međusobno poštovanje i tolerancija prema stajalištima s kojima se možda i ne slažu. Učenici moraju biti voljni prihvatiti da njihovo pravo slobode mora uzimati u obzir i prava drugih. Iz tog razloga sloboda nosi i odgovornosti. Kultura ljudskih prava odražava ovlaštenja pojedinih učenika i njihovih nastavnika, no istovremeno i razumijevanje da dijelimo uzajamnu odgovornost za uvažavanje tuđih ljudskih prava. Vrijednosti se uče kroz iskustvo i uvjerljive uzore – učenje „kroz” demokratiju i ljudska prava.

3.2 Sposobnosti – opća definicija

Sposobnosti podrazumijevaju ono za što je osoba sposobna, iz tri aspekta koji oblikuju jezgru identiteta te osobe:

- ono što zna i razumije;
- vještine pomoću kojih svoje znanje može primijeniti;
- svjesnost i uvažavanje znanja i vještina koje posjeduje, iz čega proizilazi spremnost da ih samopouzdanje i odgovorno primjenjuje.

Posljednja je tačka od posebne važnosti. Ne bi samo nastavnik trebao poznavati sposobnosti svojih učenika, već bi ih još i više oni sami trebali biti svjesni. Moraju znati kakvim sve oruđem njihov um raspolaže i za kakve se zadatke i probleme ono može upotrijebiti. Povrh svega, potrebno im je samopouzdanje da prihvate rizik neuspjeha u svom procesu cjeloživotnog učenja.

3.3 Kako nastavnici mogu otkriti koje sposobnosti učenici posjeduju? Sposobnosti i demonstracija

Sposobnosti podrazumijevaju sposobnosti i potencijale “unutar” nas. One su zato nevidljive. Kako onda nastavnici mogu otkriti koje sposobnosti njihovi učenici posjeduju?

Evo primjera. Lingvist Noam Chomsky je opisao jezičnu kompetenciju izvornih govornika. Izvorni govornici neprekidno stvaraju i razumiju rečenice koje nikad prije nisu izgovorili, niti čuli. Jezičnu kompetenciju ne možemo vidjeti, no možemo zapaziti samu demonstraciju izvornog govornika, i moramo pretpostaviti da se iza nje nalazi sposobnosti tečnog izražavanja.

Ne postoji sposobnosti bez vidljive demonstracije, no isto tako ni jedan oblik djelovanja bez sposobnosti. Nastavnici procjenjuju učeničke sposobnosti na osnovu njihove demonstracije – što su u stanju učiniti. Iskustveno učenje omogućava učenicima da uvježbavaju svoje sposobnosti, a nastavnicima da procjenjuju učenička postignuća i prepoznaju njihove potrebe. To vrijedi ne samo za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, već i za učenje i podučavanje općenito.

3.4 Model učeničkih sposobnosti u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava.

Razvoj učeničkih sposobnosti procjenjujemo kroz našu percepciju učeničke demonstracije. Sposobnosti su nevidljive i možemo im pristupiti tek oblikovanjem modela koji nas podržavaju u određivanju ciljeva učenja i usmjeravanju naše procjene nastavnih postignuća.

U ovom izdanju obrazovanja za demokratiju i ljudska prava usvojili smo sljedeći model sposobnosti. On odgovara ključnim načelima obrazovanja za demokratiju i ljudska prava – učenje kroz, o i za demokratiju i ljudska prava.

U obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, učeničke sposobnosti uključuju sljedeće:

- političku analizu i razmatranje;
- vještine (vidi treći dio ovog priručnika);
- aktivnost i političku participaciju;
- lične i društvene sposobnosti.

3.4.1 Sposobnosti političke analize i razmatranja

Demokratsko građanstvo zahtijeva od građana da razumiju problematiku o kojoj se raspravlja, što od njih zahtijeva informisanost i sposobnost analiziranja problema i procesa rasprave i sukoba. To je kognitivna dimenzija razvoja sposobnosti (učenje „o” političkim pitanjima).

Bez tog nivoa razumijevanja građani postaju lak plijen za demagoge, lobiste i populiste, te nisu u stanju prepoznati i zagovarati svoje ili zajedničke interese. Zavisimo od medija kao izvoru informacija i moramo biti sposobni kritički ih primjenjivati.

Aktivno djelovanje u politici, kao i u bilo kojem drugom području života, moguće je samo ako znamo šta želimo postići. Moramo biti u stanju definisati svoje interese i ciljeve, usklađujući želje i potrebe, vrijednosti i odgovornosti. Politika je proces donošenja odluka u rješavanju problema i smirivanju sukoba; ne postoji mogućnost nedonošenja odluke, a odluke je nemoguće donijeti bez presude.

Sve izraženija složenost naših modernizirajućih društava često postavlja prevelike zahtjeve na kompetenciju analize i razmatranja od strane „običnih građana”. Personaliziranje – povjerenje ili nepovjerenje u političke vođe – je jedan od načina ublažavanja te kompleksnosti. Odgoj i obrazovanje je, ne samo u okviru obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, ključ za osposobljavanje građana koji drže korak s odlukama koje na njih utiču.

3.4.2 Vještine

Učenicima je potreban set mentalnog oruđa – vještina ili tehnika – za primanje i korištenje informacija te nezavisno i sistemsko oblikovanje mišljenja. To oruđe omogućava učenicima da:

- primaju informacije kako putem medija tako i kroz vlastito iskustvo i istraživanje – tehnike korištenja štampanih i elektronskih medija, intervjuisanje, istraživanje, razmatranje, itd.;
- selektiraju i proučavaju informacije (konstruktivističko učenje) – tehnike planiranja, upravljanja vremenom, čitanja, razmišljanja, zabilježavanja;
- utvrđuju, prezentuju, razmjenjuju i argumentiraju svoje stavove – tehnike izvođenja radnih listova, plakata, radova, PowerPoint prezentacija, predavanja, rasprava, debata, itd. (udružen konstruktivistički i dekonstruktivistički pristup);
- procjene rezultate i procese učenja te njihovu primjenu.

U znatnoj mjeri, te su vještine neophodne ne samo za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, već i za školstvo u cjelini. One pripremaju učenike za naprednije akademsko obrazovanje i primjerena zanimanja. Kroskurikularno usavršavanje tih formalnih vještina nezavisnih o sadržaju je slijedom toga neophodno i moguće.

3.4.3 Aktivno djelovanje

U obrazovanju za demokratiju i ljudska prava trening formalnih vještina podržava učenje demokratije i ljudskih prava, no to nije dovoljno. Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava zamišlja školu kao mikro-zajednicu u kojoj učenici uče kako učestvovati u društvu i politici kroz praktično iskustvo. Sposobnosti koje učenici treniraju u sklopu škole uključuju sljedeće:

- razmatranje želja i potreba, jasno formulisanje i promovisanje svojih interesa;
- glasanje, učestvovanje u izborima kao glasači i kandidati (predstavnici razreda);
- pregovaranje i donošenje odluka;
- uticanje na proces donošenja odluka podizanjem nivoa svijesti, lobiranjem i kolektivnim djelovanjem;
- razumijevanje i uvažavanje potrebe za okvirom pravila i sankcija.

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava i škola u cjelini, igraju odlučujuću ulogu u pružanju mogućnosti obrazovanja svojim učenicima pomoću kojih oni mogu pridonijeti razvoju i dobrobiti društva u kojem žive. Međutim, škola ima svoje granice u pogledu procjenjivanja njihovih postignuća i sposobnosti. Presudno prijelazno područje se nalazi van granica škole, u društvu kao cjelini, i proteže se do odraslog života. Tek tada postaje teško, ako ne i nemoguće, povezati rezultate učenja s informacijama dobijenih u školi.

3.4.4 Lične i društvene sposobnosti

Možda je pojam sposobnosti pomalo prenategnuto ako se proširi na dimenziju vrijednosti i stavova. S druge strane, upravo je način na koji se učenici ponašaju od izuzetne važnosti, stoga se sklonost uzornom ponašanju može shvatiti kao sposobnosti. Ova dimenzija razvoja sposobnosti odgovara učenju „kroz” demokratiju i ljudska prava. Tu pripadaju:

- samosvijest i samopouzdanje;
- empatija;

- uzajamno poštovanje;
- uvažavanje neophodnosti kompromisa;
- odgovornost;
- poštivanje ljudskih prava kao zajedničkog sistema vrijednosti u podržavanju mira, pravde i društvene kohezije.

3.5 Sposobnosti nastavnika koji se bave obrazovanjem za demokratiju i ljudska prava

Nastavnicima koji se bave obrazovanjem za demokratiju i ljudska prava neophodne su specifične sposobnosti kako bi svojim učenicima mogli ponuditi odgovarajuće mogućnosti učenja.

Set učila za nastavnike uključuje i učila koja nastavnicima pomažu da odrede ciljeve obrazovanja za demokratiju i ljudska prava utemeljene na razvijanju sposobnosti, usklađene sa smjernicama o kojima je bila riječ u uvodu ovog poglavlja. Dodatne informacije možete pronaći u priručniku Vijeća Evrope *Kako svi nastavnici mogu podržati obrazovanje za demokratiju i ljudska prava: okvir za razvoj sposobnosti*¹⁹ (Strasbourg, 2009.).

¹⁹ „How all teachers can support citizenship and human rights education: a framework for the development of competences”, Strasbourg, 2009.

4. „Svijet je tvorevina našeg uma”: konstruktivističko učenje u okviru obrazovanja za demokratiju i ljudska prava²⁰

Dok čitamo priču iz knjige, u glavi stvaramo nešto poput filma. Dodajemo detalje i scene koje autor nagovještava ili izostavlja, možda čak i zamišljamo lica određenih likova. Neka djela na našu maštu ostavljaju toliko snažan utisak da smo uveliko razočarani ako ikad pogledamo “stvarni” film utemeljen na toj priči. Naša je mašta proizvela znatno bolji, jedinstven i neponovljiv, jer mašta svakog čitaoca stvara drugačiji „film”.

Ovo je samo jedan primjer na koji je način „svijet tvorevina našeg uma”. Svijet u kojem živimo je svijet kakvog ga spoznajemo – sačinjen od slika, iskustava, ideja i mišljenja koja mi o njemu stvaramo. Dok uče, ljudi žele shvatiti smisao ono što čitaju ili čuju – žele to razumjeti. Jedan naučnik je ljudski mozak okarakterisao kao „mašinu u potrazi za značenjem”. Stvari koje nemaju smisla moraju se na neki način dovesti u red. Ukoliko neka informacija nedostaje, moramo je ili nekako pronaći, ili nagađanjem popuniti prazninu.²¹

Nakon određenog iskustva, nastavnici uviđaju da nakon što održe predavanje svaki učenik prima i pamti drugačiju poruku. Neki učenici će se te iste informacije sjećati i kao odrasli jer je na njih ostavila snažan utisak, drugi će je zaboraviti možda već sljedeće jutro jer je nisu mogli povezati s postojećim znanjem ili sistemom vrijednosti. Iz konstruktivističke perspektive bitno je šta se događa u glavi učenika.

Konstruktivizam učenje shvata kao izrazito individualizirani proces:

- Učenici konstruišu, reformišu ili stvaraju strukture značenja. Nova se informacija povezuje s onim što učenik već zna ili razumije.
- Učenici dolaze u razred u kojem uče o obrazovanju za demokratiju i ljudska prava sa svojim ličnim biografijama i iskustvima.
- Rodna, klasna, starosna i etnička pripadnost, vjersko uvjerenje i druga obilježja identita mogu uticati na poglede učenika.
- Posjedujemo različite oblike inteligencije koji znatno nadilaze konvencionalno shvatanje učeničkih sposobnosti.²²
- Ne postoji apsolutni standard lične ili političke relevantnosti.

Konstruktivističko se učenje može dodatno diferencirati u tri potkategorije, a nastavnik igra značajnu ulogu u podržavanju istih.

4.1 Učenici „konstruišu” značenje – otkrivaju i stvaraju nešto novo

Nastavnici mogu podržati svoje učenike tako da, između ostalog:

- stvaraju razne mogućnosti učenja;
- osmišljavaju izazovne zadatke;
- pružaju nastavu pomoću sredstava i načina prijenosa informacija (predavanja) koji predstavljaju ciljeve učenja;
- ohrabruju i podstiču učeničko samopouzdanje.

²⁰ Za detaljniju obradu teme, vidi Priručnik IV ovog izdanja

²¹ Vidi Gollob R. i Krapf P. (urednici) (2008.), GOO Priručnik III, Poglavlje 1, *Stereotipi i predrasude. Šta je identitet? Kako ja vidim druge, kako oni vide mene?*, Strasbourg, str. 19-38.

²² Teorija višestruke inteligencije Howarda Gardnera.

4.2 Učenici „rekonstruišu” ono što su naučili – primjenjuju i testiraju naučeno

To je, velikim dijelom, uobičajen proces svakodnevnice, no u školskom kontekstu ga ostvaruju nastavnici tako da, između ostalog:

- omogućavaju razmjenu, prezentaciju i diskusiju;
- provode formalno testiranje i procjenjivanje;
- nude ili zahtijevaju rad na portfoliju;
- osmišljavaju izazovne zadatke, na primjer projekte.

4.3 Učenici „dekonstruišu”, ili kritikuju, vlastite ili rezultate drugih učenika

Bez ovog elementa kritičkog preispitivanja i testiranja svaki bi proces učenja postao nebitan kako za društvo, tako i za same učenike. U ovom pogledu, učenje posjeduje i društvenu dimenziju.

5. Profesionalna etika nastavnika koji se bave podučavanjem obrazovanja za demokratiju i ljudska prava: tri načela

Stupe li učenici u razred u kojem se uči o obrazovanju za demokratiju i ljudska prava s vlastitim mišljenjima, a iz njega svi izađu s nastavnikovim stajalištima, to obično ukazuje na problem. Nastavnici obrazovanja za demokratiju i ljudska prava moraju biti oprezni da ne nameću svojim učenicima određene stavove i vrijednosti s kojima se oni lično poistovjećuju. Škole su javne institucije, i roditelji, kao i društvo u cjelini, očekuju da nastavnici neće zloupotrijebiti svoju moć tako da indoktriniraju njihovu djecu.

Profesionalna etika nastavnika obrazovanja za demokratiju i ljudska prava je iz tog razloga presudna za uspjeh, pa čak i za opravdanje obrazovanja za demokratiju i ljudska prava kao sastavnog dijela školskog plana i programa. Može se sažeti u sljedeća tri načela, čije je ishodište rasprava na tu tematiku u Njemačkoj tokom 1970-ih.²³

5.1 Načelo ne-indoktrinacije

Nastavnik ne smije ni na koji način pokušavati indoktrinirati svoje učenike da usvoje poželjne stavove, kao što je na primjer politička korektnost. Iz tog razloga nastavnik ne smije ušutkati učenika, niti ga „nadjačati” superiornim argumentiranjem. Učenici bi radije trebali slobodno prosuđivati, bez ometanja ili prepreka. Svaki pokušaj nastavnika da indoktrinira svoje učenike protivi se načelima obrazovanja za demokratiju i ljudska prava i njegovom cilju da obrazuje građane koji su sposobni i spremni participirati u otvorenom društvu i slobodnoj, pluralističkoj demokratiji.

5.1.1 Praktične implikacije

Nastavnik bi zato trebao voditi rasprave u razredu u kojem se uči obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, ali ne u njima i učestvovati. S druge strane, upitaju li ga učenici za njegov stav o određenoj temi, savjetujemo da ga i izrazi. Učenici dobro znaju da nastavnik kao građanin posjeduje lično političko stajalište kao i svaki drugi, i poprilično često ih zanima da ga čuju. Nastavnik bi zatim trebao naglasiti da se ne izjašnjava u svojoj profesionalnoj ulozi, već kao građanin. I zaista, učenicima bi se moglo učiniti pomalo čudnim da je njihov nastavnik obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u razrednim raspravama na neki način politički nepristrasan, dok se od njih očekuje da neprekidno iznose svoje stavove.

Nastavnika posvećenog podučavanju ljudskih prava može sigurno pogoditi ako neki učenik iznosi stavove koji naginju rasizmu, nacionalizmu ili bilo kojoj vrsti fundamentalizma. Svejedno bi se trebao suzdržati od nametanja tolerantnijih stavova superiornim argumentiranjem, već radije pokušati razumjeti iz kog je razloga mlada osoba usvojila takav smjer misli, te pronaći put da izazove učenika da razmišlja drugačije i na nekonvencionalne načine.

5.2 Načelo kontraverzne rasprave

Kakvo god da kontraverzno pitanje iz područja nauke ili politike postojalo, ono se kao takvo mora obraditi u razredima obrazovanja za demokratiju i ljudska prava. Ovo je načelo usko povezano s načelom ne-indoktrinacije: izostavljaju li se drugačija stajališta i ignoriraju alternativne opcije, obrazovanje za demokratiju i ljudska prava je na dobrom putu ka indoktrinaciji. Učionice obrazovanja za demokratiju i ljudska prava trebaju napraviti mjesta za kompleksnost, kontraverziju, pa čak i za kontradikcije. Na primjer, iako su ljudska prava univerzalna, individualna prava mogu zapravo jedno s drugim biti u sukobu.

U pluralističkom su društvu nesaglasnost, razlike u vrijednostima i suprotstavljeni interesi pravilo, a ne izuzetak, i iz tog se razloga učenici moraju naučiti nositi s kontraverzijom. U demokratiji su debate i rasprave medij za rješavanje problema i sukoba. Sporazum i određeni stepen saglasnosti kroz kompromis su rezultat pregovora. Prinudna harmonija bez otvorene rasprave jednostavno upućuje na ugnjetavanje.

5.2.1 Praktične implikacije

Slijedom toga, nastavnik obrazovanja za demokratiju i ljudska prava mora predstaviti barem dva stajališta o određenoj problematici. Važna je jednaka zastupljenost oba stajališta (na primjer, u dužini teksta).

²³ Vidi “Der Beutelsbacher Konsens” (Sporazum iz Beutelsbachera) (www.lpb-bw.de).

U plenarnim raspravama nastavnik treba pozdraviti različitost gledišta među učenicima. Ukoliko neki stav zastupa samo manjina – ili čak niti jedan učenik – nastavnik ga treba usvojiti u svrhu samog argumentiranja, jasno ističući da samo izvodi određenu ulogu, a ne da izražava vlastito mišljenje. Mora pritom paziti da prilagodi svoje umijeće argumentiranja onom učenika.

5.3 Osposobljavanje učenika u promovisanju vlastitih interesa

Učenici moraju biti u stanju analizirati političku situaciju i prepoznati svoje interese, te odabrati metode i sredstva pomoću kojih će na takvu situaciju uticati u korist svojih interesa. Taj cilj od učenika zahtijeva detaljno treniranje vještina i sposobnosti aktivnog djelovanja i participacije. Može se postići samo ako se poštuju i druga dva načela, ne-indoktrinacija i kontraverzna rasprava. Ovo načelo se ne smije pogrešno tumačiti kao podsticanje egoizma i zanemarivanja odgovornosti. Svaka zajednica se zasniva na tim vrijednostima, no poenta je da nastavnik ne obeshrabruje učenike u promovisanju vlastitih interesa suočavajući ih s potrebom da izvršavaju svoje dužnosti i odgovornosti.

5.3.1 Praktične implikacije

Škola je mikro-društvo gdje učenici uče kako participirati. To se može podsticati na mnogo načina, počevši u razredu, dopuštajući učenicima da biraju teme koje ih zanimaju te da učestvuju u planiranju nastavnih sati i primjenjuju naprednije pristupe kao što je demokratsko upravljanje školama (učenje kroz demokratiju i ljudska prava) i aktivno učestvovanje.

Iskustveno i problemsko učenje podstiču učenike u razvijanju umijeća nezavisnog prosuđivanja i donošenja odluka.

6. Ključni koncepti u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava

6.1 Zašto su nam potrebni ključni koncepti u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava zamišljamo kao proces konstruktivističkog učenja.²⁴ Učenici stvaraju ili grade značenje i razumijevanje povezujući informacije s konceptima. Učenje i razmišljanje dešava se na nivoima od konkretnog do apstraktnog. Apstraktno mišljenje temelji se na konceptima. Bez pozivanja na zajednički skup koncepata čije definicije razumijemo i oko kojih smo se složili, dijeljenje i razmjena ideja, debata, rasprava, kao ni konačna odluka ne bi bili mogući.

Koncepti su zato neophodni kako za konstruktivističko učenje tako, uostalom, i za političko odlučivanje. Koje bismo koncepte stoga trebali odabrati? Živimo u pluralističkim društvima, što znači da pojedinci i grupe promovišu različite ili čak suprotstavljene interese i vrijednosti. Štaviše, filozofija i društvene nauke obuhvataju različite, pa i kontraverzne pristupe. Zato je nemoguće izvoditi cijeli niz ključnih koncepata na osnovu samo jednog izvora. U konstruktivističkom učenju, usmjerenom na razvoj sposobnosti, koncepti su neophodni, a modeli koncepata u odgoju i obrazovanju građanstva se upravo razmatraju. Vjerujemo da je naš model jedan od mogućih pristupa.

Odabrali smo sljedeći niz od devet ključnih koncepata jer se odnose i na iskustva učenika u mikro-društvu i na političku zajednicu u cjelini:

- identitet;
- raznolikost i pluralizam;
- odgovornost;
- sukob;
- pravila i zakon;
- vlada i politika;
- jednakost;
- sloboda;
- mediji.

Oni oblikuju spiralni plan i program, kao što se i fokus priručnika mijenja od školske zajednice (osnovni nivo, Priručnik II) do političke zajednice (viši razredi srednje škole, Priručnik IV), s tim da Priručnik III uključuje aspekte oba prethodna priručnika (vidi Prvi dio, Poglavlje 4, u ovom priručniku). Koncepti demokratije i ljudskih prava – temeljni koncepti obrazovanja za demokratiju i ljudska prava – prožimaju svih devet ključnih koncepata; o njima se raspravlja u posebnim poglavljima ovog priručnika. Svi ključni koncepti mogu i moraju biti povezani s daljnjim konceptima i kategorijama, zavisno od starosnog nivoa učenika i gradivu. Sva tri priručnika sadrže devet modela nastavnih jedinki, svaka sa četiri lekcije, koje se pak bave istim nizom ključnih koncepata. Pristupaju im na različite načine, pokazujući kako se isti koncept može prilagoditi nivou razumijevanja učenika te raznim starosnim grupama. Ukoliko se dva ili tri priručnika kombinuju na ovaj (vertikalni) način, moguće je uspostaviti konstruktivistički proces učenja kojeg usmjerava i podržava određeni ključni koncept. Ključni koncepti se istovremeno mogu povezivati i horizontalno, stvarajući na taj način mrežu razumijevanja. Grubi pokazatelj mogućih poveznica jest na koje se dimenzije politike²⁵ iste odnose.

6.2 Glavne tačke ključnih koncepata

Ovaj dio ukratko opisuje glavne tačke devet ključnih koncepata ovog izdanja obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, obrađujući njihov značaj obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, na mikro i makro nivou (školska i politička zajednica).

²⁴ Vidi Poglavlje 3 o konstruktivističkom učenju u Prvom dijelu ovoga priručnika.

²⁵ Za više informacija o tri temeljne dimenzije politike, vidi Drugi dio ovoga priručnika, Poglavlje 3, Radni materijal 1: Kako mogu obraditi politiku u svojoj nastavi obrazovanja za demokratiju i ljudska prava?).

6.2.1 Identitet

Kao prirodna prava, ljudska prava su usmjerena na pojedinca. Sva ljudska bića posjeduju ljudsko dostojanstvo i pravo da žive u slobodi i uživaju svoja prava bez diskriminacije. Država služi pojedincu, a ne obratno. Lična sloboda daje pojedincima pravo da slobodno razviju svoju ličnost, obuhvatajući i ključne životne izbore, kao što su vrijednosti, partneri, zanimanja i odluka o tome hoće li ili neće imati djece. Budući da slabljenje veza i tradicija (porodica, vjera, itd.) predstavlja donošenje odluka, u savremenom sekularnom društvu ta sloboda postaje izazov. Naši izbori utiču na druge i obratno, pa tako i pri oblikovanju naših identiteta snosimo odgovornost. U školskoj zajednici učenici dijele svoja iskustva i rade na životnim izborima koje svi mladi ljudi moraju napraviti, poput daljnjeg obrazovanja i karijere.

Koncept identiteta usko je povezan s raznolikošću i pluralizmom, slobodom, jednakošću i odgovornošću.

6.2.2 Različitost i pluralizam

Moderna društva su pluralistička. Pojedinici koji primjenjuju ljudska prava i slobode doslovno će proizvoditi pluralizam – mnoštvo pojedinačnih identiteta s različitim izborima načina života, prioriteta i interesa, ograničenih ili poticanih, zavisno od slučaja do slučaja, dostupnim materijalnim resursima – prihodima i imovinom. Različitost uključuje i razliku na temelju spola, etničkog porijekla, klase, starosti, tipa učenika, regije, vjeroispovijesti i vrijednosti. Pluralistička društva predstavljaju izazov: koji niz vrijednosti članovi zajednice mogu prihvatiti? Stabilnost zajednica utemeljenih na ljudskim pravima zavisi od uslova koje demokratske države ne mogu garantovati (dilema: sloboda ili stabilnost). Isto vrijedi i za školu, gdje bi učenici trebali naučiti kako shvatiti te kako se nositi sa raznolikošću i pluralizmom kao izazovom – sa izazovom se treba suočiti, on kombinuje probleme i rizike s mogućnostima.

Koncept raznolikosti i pluralizma usko je povezan s vlašću i politikom, slobodom, sukobom i odgovornošću.

6.2.3 Odgovornost

Slobodu trebaju uživati svi, i zato svi moraju prihvatiti određene granice. To počinje, na primjer sa jednakim udjelom vremena izlaganja u raspravi, te jednakim udjelom pažnje posvećene svakom učeniku u razredu. U društvima koja se baziraju na slobodnoj trgovini i tržišnom takmičenju, neravnomjerna raspodjela dohotka i blagostanja dovodi do nejednake raspodjele mogućnosti ostvarivanja slobode. U demokratiji, načelo vladavine većine mora biti uravnoteženo sa zaštitom manjinskih interesa kako bi se osigurala društvena kohezija.

Postići ravnotežu između slobode i jednakosti može biti težak zadatak. Jedan od načina da ih se pomiri je kroz ličnu odgovornost, a drugi kroz obavezujuće političko odlučivanje; budući da svaki ima svoje granice, oba su načina pomirenja neophodna. Zakoni ne mogu voditi brigu o svakom incidentu u svakodnevnom životu, a nije ni moguće niti poželjno da naše živote u potpunosti prati i kontrolira državna vlast. Zajednica utemeljena na ljudskim pravima oslanja se na našu spremnost i sposobnost da preuzmemo odgovornost za svoje ponašanje i potrebe drugih.

Odgovornost je usko povezana sa slobodom, jednakošću, identitetom, pravilima i zakonom te sukobom.

6.2.4 Sukob

Razlike u mišljenju, suprotstavljene potrebe i interesi, te sukobi dio su ljudskog života, posebno u pluralističkim društvima. Mnogi ljudi doživljavaju sukob kao nešto štetno, nešto što stoji na putu sloge, te bi ga zato trebalo izbjegavati ili čak potisnuti. Međutim, sukob kao takav ne mora nužno biti štetan; prije su takvi neki od načina nošenja s njim. Učenici bi kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, trebali naučiti da u okviru proceduralnih pravila, potpomognutih političkom kulturom međusobnog poštovanja, ima mjesta za velik broj neslaganja i sporova. Pojedinici i grupe mogu, te zaista i trebaju, jasno izraziti svoje interese kako bi se osiguralo da će ih uzeti u obzir. No, u raspravama i pregovorima koji slijede, sve strane trebaju biti spremne pregovarati kako bi se postigao kompromis. Bez ovog dijalektičkog ili konstruktivnog stava prema vlastitim interesima, nikakav kompromis ne bi bio moguć.

U načelu, bilo kakav sukob oko raspodjele resursa koji je moguće svesti na zbir ili cifru, da se riješiti kompromisom. S druge strane, u sukobima koji uključuju ideologiju, vrijednosti ili čak etničko porijeklo, rješenje putem kompromisa nije moguće. Kultura civiliziranog, odnosno nenasilnog rješavanja sukoba, zasnovana na uzajamnom poštovanju, iz tog je razloga neophodna za demokratsko građanstvo. Sukob nastaje kako u školi tako i na bilo kom drugom radnom mjestu ili u zajednici, pružajući učenicima priliku da nauče kako ga riješiti mirnim putem, i ne od njega zazirati.

Sukob je usko povezan s raznolikošću i pluralizmom, vlašću i politikom, pravilima i zakonom te odgovornošću.

6.2.5 Pravila i propisi

Zakoni omogućavaju formalni institucionalni okvir za demokratske zajednice utemeljene na ljudskim pravima. U načelu se od svih očekuje da poštuju zakon jer je donešen većinskim brojem glasova. Do toga obično dolazi glasanjem u parlamentu, koji se temelji na osvojenoj većini na parlamentarnim izborima, ili u nekim slučajevima plebiscitom. Namjena zakona je odražavanje i zaštita ljudskih prava i postavljanje proceduralnih pravila za rješavanje sukoba i procese političkog odlučivanja. Pravila služe u iste svrhe, ali su stvorena od strane drugih tijela, i mogu postojati u pisanom ili nepisanom obliku.

Od nas se očekuje da poštujemo zakon, no šta se događa ako zakon doživljavamo nepoštenim ili nepravедnim? Mnogo je primjera društvenih i pravnih reformi koje je pokrenuo građanski neposluh: građani namjerno nisu poslušali zakon kako bi doveli u pitanje ono što su smatrali nepoštenim ili kršenjem ljudskih prava, podstakli raspravu i izmjene i dopune operativnih zakona.

Učenici moraju shvatiti i cijeniti dijalektiku između prava na slobodu te njihove zaštite i ograničenja kroz institucionalne okvire. Ako bi se dotični okvir ukinuo, sloboda bi se pretvorila u anarhiju, a anarhija pak u vladavinu nasilja. U iskustvenom učenju, učenici će to načelo iskusiti već u školi. Zadaci, vremenski okviri i pravila su u takvoj metodi učenja postavljeni na način da ne guše učeničku kreativnost, već naprotiv otvaraju vrata velikom carstvu slobode i kreativnosti. Učenici mogu učestvovati i u reformi školskih zakona koji nisu vezani uz vrijednosti demokratije i ljudskih prava.

Pravila i zakon usko su povezani sa sukobom, slobodom i jednakošću.

6.2.6 Vlada i politika

U obrazovanju za demokratiju i ljudska prava, ključni koncept politike se usmjerava na aspekt politike kao procesa rješavanja problema i smirivanja sukoba. Vlada pokriva institucionalni aspekt politike, odnosno političko odlučivanje unutar institucionalnog okvira. Demokratsko upravljanje školama učenicima daje priliku naučiti na koji način mogu uticati i učestvovati u procesima odlučivanja kako bi kasnije upravljali zajednicom i definisali njene ciljeve. Model političkog ciklusa moguće je primijeniti na procese odlučivanja i na mikro i na makro nivou, odnosno na nivou školske zajednice i političke zajednice u cjelini (na regionalnom ili nacionalnom nivou). Mediji igraju presudnu ulogu u kontrolisanju donosioca političkih odluka te u postavljanju prioriteta. Isto vrijedi i za škole, kao što pokazuju poglavlja o medijima u trima priručnicima (Priručnici II-IV).

Kao upareni koncepti, vlada i politika odnose se na različite parametre političkog odlučivanja. Dok vlada naglašava hijerarhijsku, institucionalizovanu dimenziju, politika uključuje i neformalnu dimenziju – šireg djelokruga, no i slabije regulacije procedura, ili u potpunosti bez nje. Neformalna, supsidijarna strana politike važna je za učinkovitost institucionalnog sistema. Institucije se ne bi mogle nositi sa svim problemima i spornim pitanjima ni u školi ni u politici te zato zavise od sposobnosti građana da sami riješe međusobne sporove i sukobe.

Vlada i politika usko su povezane sa sukobom, pravilima i zakonom, odgovornošću i medijima.

6.2.7 Ravnopravnost i sloboda

Dva su razloga zašto se ova dva ključna koncepta ovdje obrađuju zajedno.

Kao prvo, ljudsko dostojanstvo je osnovna vrijednost ljudskih prava. Dva su osnovna načela pravde koja zakonski gledano čine ljudsko dostojanstvo: ravnopravnost (nediskriminacija) i sloboda (u smislu

građanskih i političkih prava). Dostojanstvo osobe ugroženo je diskriminacijom i lišavanjem slobode. Prve dvije generacije ljudskih prava su se usredotočile na prava slobode i jednakosti pri raspodjeli i mogućnostima.

Kao drugo, među slobodom i ravnopravnošću može postojati tenzija. Na primjer, sloboda izražavanja podrazumijeva da se učeniku treba dati mogućnost izlaganja svog mišljenja u nastavi, onako kako on to smatra ispravnim. Jednakost mogućnosti za sve učenike, s druge strane, zahtijeva da se vrijeme izlaganja pošteno i u jednakoj mjeri raspodijeli među svim učenicima. Za pojedinog učenika to može značiti jedna ili dvije minute prije nego sljedeći učenik uzme riječ. Individualna sloboda izražavanja se stoga mora ograničiti, možda i prilično strogo, kako bi svaki učenik imao zagarantovanu priliku za učestvovanje u raspravi. Na koji način učenik doživljava takva ograničenja zavisi o tome koliko dobro može iznijeti mišljenje na sažet i jasan način. Zato, kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, učenici moraju razviti sposobnosti pomoću kojih mogu uspostaviti ravnotežu između slobode izražavanja i jednakih mogućnosti. One obuhvataju jezičke vještine, jasno razumijevanje problema o kojem se raspravlja te uvažavanje okvira propisa koji omogućavaju ravnotežu između slobode i jednakosti.

Učenici moraju naučiti kako sprovesti svoja prava na slobodu, na primjer, slobodu misli, izražavanja, i pristupa informacijama. Također, moraju naučiti kako se suprotstaviti diskriminaciji, kako u svoju tako i u korist drugih. Nastavnici bi trebali biti svjesni nejednakih uslova i mogućnosti za učenje koji su ukorijenjeni u razlikama na primjer, razlikama u dohotcima i obrazovanju roditelja, ili u kulturnoj sredini i etničkom podrijetlu. Škola i društvo ne mogu postići jednaku raspodjelu, no trebali bi osigurati jednake početne uslove. U školi, to nastavnicima u zadatak stavlja odgovornost za specifične potrebe učenika pri učenju. Jednakost ne znači postupati sa svima na isti način, nego postupati sa svima na način koji služi njihovim potrebama. To je upravo ono na što se podučavanje kroz ljudska prava svodi u praksi.

Poput demokratije, sloboda i jednakost usko su povezane sa svim ključnim konceptima. Nijedan aspekt obrazovanja za demokratiju i ljudska prava nije moguće zamisliti bez da se obradi pitanje slobode i jednakosti, koje čine ljudsko dostojanstvo, i njihove međusobne tenzije.

6.2.8 Mediji

Ovaj koncept se odnosi na doživljaj da u modernim društvima živimo u kulturi medija. Mediji su prijeko potrebni u našem ostvarivanju ljudskih prava – uključujući slobodu izražavanja, razmjenu informacija, pristup informacijama, političku participaciju, kontrolu vlade i političko odlučivanje te postavljanje prioriteta. Što složenija postaju naša društva i strukture uzajamne globalne međuzavisnosti, i što nam je više podrške i usmjerenja potrebno za razumijevanje izazova i problema sadašnjosti i budućnosti, to se više oslanjamo na medije. Mediji predstavljaju izazov – oni otvaraju nove mogućnosti i sredstva za komunikaciju i participaciju, no isto tako i za manipulaciju i zločin.

Mediji su komercijalna preduzeća, “govoriti i prodavati” tu se čini kao jedno. Oni mijenjaju informaciju koju prenose. Učenici stoga moraju trenirati sposobnosti kako u korištenju medijskih uređaja (na koji način konstruisati poruku) tako i u dekonstruisanju poruka koje se putem medija prenose. Mediji igraju važnu ulogu i u školskoj zajednici. Učenici su vrlo vjerovatno svjesniji činjenice da su mediji sastavni dio njihovog svakodnevnog života, nego što je to generacija njihovih roditelja, a posebno njihovih nastavnika spremna priznati. Neki su mladi ljudi stoga učestalo iskusniji korisnici medija od njihovih roditelja ili nastavnika. U obrazovanju za demokratiju i ljudska prava, medijska je sposobnosti ključ za participaciju i razvoj sposobnosti u mnogim drugim poljima.

Ključni koncept medija usko je povezan s vlašću i politikom, identitetom, slobodom i odgovornošću.

7. Metod prenosi poruku: iskustveno učenje u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava

7.1 Nedostaci tradicionalnog odgoja i obrazovanja građanstva

U tradicionalnom nastavnom procesu usmjerenom na prijenos odgojno-obrazovnih sadržaja, odgoj i obrazovanje građanstva se zasnivao na pružanju činjenica i informacija učenicima o institucionalnom okviru njihove zemlje. Sadržaj je bio više-manje „bezvremenski” i mogao se podučavati i testirati sistematično. Sa stajališta učenika, međutim, postojala je mala razlika između pamćenja činjenica o parlamentu ili o različitim vrstama slatkovodnih riba – „naučeno” za test danas, zaboravljeno sutra. Takav pristup nastave doprinosi vrlo malo odgoju i obrazovanju građana u zajednicama utemeljenim na demokratiji i ljudskim pravima.

7.2 Nastavni proces kroz i za demokratiju i ljudska prava zahtijeva aktivno učenje

Kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, informacije o političkom sistemu zemlje imaju svrhu – one učenicima omogućavaju da u njemu učestvuju (učenje „za” demokratiju i ljudska prava). Međutim, politička participacija zahtijeva obuku i iskustvo. Stoga kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, već sam metod mora prenositi poruku. Učenje „o” demokratiji i ljudskim pravima mora imati oslonac u načinu na koji učenici uče – učenjem „kroz” demokratiju i ljudska prava. Učenici trebaju okolinu za učenje koja podržava interaktivno, konstruktivističko učenje i uvježbavanje sposobnosti. Ukratko, moraju biti aktivni i interaktivni – nastavnici im dakle moraju omogućiti da djeluju i međusobno komuniciraju.

7.3 Zadaci – Učilo kojim nastavnik podržava aktivno učenje

S gledišta nastavnika, pažljivo osmišljeni zadaci glavna su učila za podržavanje aktivnog procesa učenja. Oblikujući ili prilagođavajući nastavne zadatke, nastavnik uzima u obzir sve glavne aspekte učenja i nastavnog procesa: strukturu sadržaja i ciljeve učenja, početne nivoe postignuća, razumijevanja i vještina učenika, nastavne mogućnosti, medije i radnu atmosferu u učionici.

Proces učenja kroz obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, je u osnovi organizovan kao iskustveno učenje koje se bazira na zadacima. Priručnici II-VI nude velik broj prikaza i opisa iskustvenog učenja – oblikovanih u nastavne jedinice sastavljene od četiri lekcije kako bi se omogućilo realno planiranje. Iskustveno učenje spada u tri osnovne kategorije: simulaciju stvarnosti, istraživanje stvarnosti i stvaranje. U tabeli koja slijedi ponuđeno je nekoliko primjera za ove kategorije.

Iskustveno učenje		
Simulacija stvarnosti u razredu	Istraživanje i aktivno djelovanje u situacijama iz stvarnog života	Stvaranje
Igranje uloga	Intervjuisanje stručnjaka	Prezentacija
Igre donošenja uloga	Ulični intervjui	Radni list
Igranje igre „Crvena kraljica jen' dva tri”	Ankete i istraživanja	Poster
Konferencije	Pripravništvo	Letak
Talk showovi	Praćenje radnog procesa iz sjene (tzv. <i>Job shadowing</i>)	Zidne novine
Debate	Studije slučaja	Video ili muzički isječak
Saslušanja	učestvovanje u upravljanju škole	Prezentacija internetske stranice
Tribunali	učestvovanje u planiranju lekcija	Izveštaj: vijesti sedmice
		Izložbe
		Portfoliji
Razvijanje vještina		

7.4 Iskustveno učenje je problemsko učenje

Iskustvo je pokazalo da učenici u velikoj mjeri poštuju slobodu koju uživaju u takvim situacijama, kao i povjerenje nastavnika u njih da će vrijeme iskoristiti učinkovito. Učenici uče kako preuzeti odgovornost samo ako im je data sloboda da to i čine. Rizik neuspjeha uvijek je prisutan – no, bez rizika nema napretka. Štaviše, učenici mogu postići rezultate koji su ispod očekivanja nastavnika, no nastavnik stiže vrijedan uvid u nivo razvoja sposobnosti učenika kao i u njihove potrebe za daljnje učenje. Proces učenja važan je koliko i sam rezultat.

U iskustvenom učenju, učenici se suočavaju s problemima – ne samo onim koji su povezani sa sadržajem i temom, već i problemima organizacije vlastitog rada. Moraju ih postati svjesni, a potom sami pronaći rješenje. Zbog izazova rješavanja problema, svaki oblik iskustvenog učenja nudi bogat potencijal za treniranje vještina, na primjer upravljanje vremenom, planiranje rada, saradivanje u timovima, pribavljanje materijala i odabir informacija, pronalazak i korištenje učila, itd. Iskustveno učenje je fleksibilno jer učenici zadatak mogu prilagoditi svojim sposobnostima.

7.5 Uloga nastavnika u nastavnim jedinkama iskustvenog učenja

Iskustveno učenje blisko je životu odraslih – svi se moramo snalaziti bez nastavnika ili mentora koji nam pomažu. Nastavnik treba biti oprezan da ne pokvari tu veliku priliku za učenje pomažući prerano ili previše. Nastavnik ima ulogu mentora ili trenera, umjesto tradicionalne uloge predavača ili ocjenivača.

- Nastavnik prati kako se učenici snalaze s problemima na koje nailaze, i ne bi smio brzo popustiti na molbe da ponudi rješenja. Uloga nastavnika prije je savjetovanje i djelomično olakšavanje zadatka, ukoliko se to pokaže neophodnim. No, u određenoj mjeri, učenici bi se trebali „mučiti” – kao što će se mučiti i u stvarnom životu.
- Nastavnik posmatra učenike u radu, imajući na umu dvije različite perspektive procjenjivanja – proces učenja i postignuća u radu.²⁶ Učenici svojim radom isporučuju neposredni sirovi materijal za procjenu njihovih potreba pri učenju. Dok učenici rade, nastavnik preduzima prve korake u planiranju budućih nastavnih jedinka obrazovanja za demokratiju i ljudska prava.
- Nastavnik može ponuditi i da ga se na zahtjev „iskoristi” kao izvor informacija na način da grupi učenika pruži kratka uputstva o pitanju na koje je potrebno dati brzi odgovor. Uloge su zamijenjene – učenici odlučuju kada i o kojoj temi žele čuti informacije od svog nastavnika.

7.6 Aktivno učenje zahtijeva naknadno razmatranje

Iskustveno učenje se mora preispitati, a može zahtijevati i neposredno izvještavanje, na primjer, osjećaju li učenici veliku radost, razočaranje, ljutnju nakon igranja uloga.

Na plenarnoj sjednici koju vodi nastavnik, učenici razmjenjuju ideje i preispituju svoje aktivnosti. Šta smo naučili? Kako smo učili? Šta je bila svrha učenja? Bez naknadnog razmatranja, iskustveno učenje tek je akcija radi same akcije. U kontekstu konstruktivističkog učenja, naknadno razmatranje je vrijeme za apstraktnu i sistematsku analizu i prosuđivanje. Nastavnik može dati uputstva – koncepte, dodatne informacije – za koje je aktivnost iskustvenog učenja osigurala kontekst.

²⁶ Vidi Drugi dio, Poglavlje 5 ovog priručnika, Radni materijal 3: Perspektive i oblici procjenjivanja.

8. Pristup školovanju utemeljen na ljudskim pravima²⁷

Odgoj i obrazovanje za ljudska prava, koje je prvenstveno usmjereno na nastavu i učenje, može se shvatiti i kao dio sveobuhvatnog pristupa školovanju utemeljenog na ljudskim pravima. Taj pristup nam kroz povećalo vrijednosti ljudskih prava ukazuje na sveobuhvatnu školsku kulturu, politike i prakse.

Dva člana u Konvenciji o pravima djeteta direktno spominju obrazovanje. Član 28. definiše obrazovanje kao pravo, dok član 29. napominje da obrazovanje djeteta treba usmjeriti prema „punom razvoju njegove ličnosti, nadarenosti, duševnih i tjelesnih sposobnosti”. U skladu sa Konvencijom druga svrha škola je razviti poštovanje za ljudska prava i osnovne slobode. Znamo jednu stvar: da bi se zaista shvatila i promovisala ljudska prava, moraju se proživjeti kroz odnose s drugima.

Osnovne vrijednosti „dostojanstva, poštovanja i odgovornosti” trebale bi biti podsticajna snaga u pozadini škole. To ne znači tek izložiti učenike vrijednostima i sadržaju ljudskih prava u učionici. Namjena okvira ljudskih prava je stvoriti školu usmjerenu na djecu, gdje navedene vrijednosti izvještavaju o tome kako učenici uče, kako se prema njima odnose njihovi nastavnici, kako se oni odnose jedni prema drugima, te kako će zauzeti svoje zasluženno mjesto u svijetu, s posebnom sviješću o misiji promovisanja socijalne pravde. To je bez sumnje izuzetno zahtjevan zadatak, za onoga ko ljudska prava stavlja na najistaknutiji položaj u školi.

Nastavnici mogu oživjeti ljudska prava u svojim učionicama putem primjera kojima se služe, pitanja koja postavljaju, kroz aktivne rasprave, kritičko razmišljanje i promišljanje, učenje kroz projekte i školske izlete bogate novim iskustvima. Izazov za nastavnike nije samo vlastito učenje o sadržajima ljudskih prava, već i pitanje kako predstaviti ljudska prava učenicima na način koji je za njih smislen i koristan. Jedan od ključnih izazova nije samo pomaganje učenicima s namjerom da im ljudska prava postanu manje apstraktna, već i podsticanje da se zaljube u ideju ljudskih prava.

Pristup školovanju utemeljen na ljudskim pravima obuhvata sljedeće karakteristike, koje bi trebale biti sastavni dio svakog podučavanja ljudskih prava u školama općenito. Te su karakteristike preuzete iz okvira koji je razvio UNICEF.²⁸ U skladu s tim škole koje primjenjuju pristup utemeljen na ljudskim pravima:

- **Priznaju prava svakog djeteta.**
- **Posmatraju dijete u cjelini u širokom kontekstu.** Školsko osoblje se brine oko toga šta se događa s djecom prije nego što uđu u školski sistem (u smislu zdravlja, na primjer) te kada se vrate kući.
- **Usmjerene su na djecu,** što znači da ističu psihosocijalnu dobrobit djeteta.
- **Rodno su osviještene i prilagođene potrebama djevojčica.** Školsko osoblje je usmjereno na smanjenje ograničenja za ravnopravnost spolova, ukidanje rodni stereotipa i promicanje postignuća kako dječaka tako i djevojčica.
- **Promovišu kvalitativne rezultate učenja.** Učenike se potiče na kritičko razmišljanje, postavljanje pitanja, izražavanje mišljenja i ovladavanje temeljnim vještinama.
- **Omogućavaju odgoj i obrazovanje utemeljene na stvarnosti života djece.** Učenici posjeduju jedinstvene identitete i prethodna iskustva u školskom sistemu, svojoj zajednici i porodicama, koje nastavnici mogu uzeti u obzir kako bi podsticali učenje i razvoj učenika.
- **Djeluju u smjeru osiguravanja uključenosti, poštovanja i jednakih mogućnosti za svu djecu.** Stereotipiziranje, isključivanje i diskriminacija se ne tolerišu.
- **Promovišu prava i odgovornosti učenika** unutar školske sredine kao i aktivizam unutar njihove šire zajednice.
- **Povećavaju kapacitete, moral, angažman i status nastavnika** osiguravanjem njihovog dovoljnog usavršavanja, priznanja i kompenzacija.

²⁷ Autor: Felisa Tibbitts (2009.). Originalni izvor: Tibbitts F. (2005.), “What it means to have a ‘school-based approach to human rights education’ and a ‘human rights-based approach to schooling’” (Šta znači imati ‘pristup obrazovanju za ljudska prava utemeljen na školovanju’ i ‘pristup školovanju utemeljen na ljudskim pravima’) u: Amnesty International SAD, *Član 26 Bilten*, Avgust.

²⁸ *Priručnik za škole – prijatelje djece*, Sektor za projekte i programe/Odgoj i obrazovanje, UNICEF, www.unicef.org/publications/files/Child_Friendly_Schools_Manual_EN_040809.pdf. Stranici pristupljeno: 23. Septembra 2010.

- **Usmjerene su na porodicu.** Osoblje nastoji raditi s porodicama i ojačati ih, pomažući djeci, roditeljima i nastavnicima da uspostave partnerstva saradnje.

Ovo su tek kratki odlomci, no predstavljaju organizirajući okvir koji nastavnik može primijeniti na vlastitu školu. Navedena načela mogu također poslužiti i kao pitanja koja možemo koristiti pri vrednovanju određene prakse u školi. Je li naša politika održavanja discipline usmjerena na djecu? Povećava li prava i odgovornosti učenika? Imaju li učenici dovoljno prilika za učestvovanje u školi? Je li ta participacija smisljena i jesu li joj na čelu učenici? Ova načela mogu dovesti i do učestvovanja cijele škole pri implementaciji vrijednosti ljudskih prava u razne dimenzije školskog života: učenje, razvoj i upravljanje školom, te politike škole i zajednice.

Možda bismo se mogli složiti da se ljudska prava u školama ne tiču samo odgoja i obrazovanja u učionici, već i načina života u školi. To nije nešto što je stvorila dobra volja nekolicine nastavnika. U pitanju je angažovanje vodstva i kritične mase nastavnika u školama te je stoga zasad još prilično rijetka pojava. Međutim, neki su početni rezultati obećavajući.

Primjer pristupa učestvovanja cijele škole baziranog na Konvenciji o pravima djeteta je inicijativa "Prava, poštovanje, odgovornost" (PPO) Okružnog vijeća Hampshirea u Velikoj Britaniji.²⁹ Univerzalni principi Konvencije naglašavaju potrebu zaštite prava sve djece, podržavanja djece u razumijevanju svojih dužnosti, te omogućavanja okvira za učenje i podučavanje. Ti se principi koriste u promovisanju prakse demokratskog građanstva i poštivanja ljudskih prava među svim članovima školske zajednice. Stotine osnovnih, kao i 50 srednjih škola te škola za djecu s poteškoćama u razvoju aktivno učestvuju u PPO programu. Njegove ključne karakteristike su sljedeće:

- Konvencija o pravima djeteta se proučava kao tijelo znanja i promoviše kao okvir školskog etosa, nastave i učenja.
- Djeca i mladi ljudi tretiraju se kao građani.
- Podržavaju se identiteti i samopouzdanje djece tako da oni sebe vide kao nosioci prava, upravo kao i odrasli.
- Perspektiva ljudskih prava ugrađena je u niz predmeta, uključujući pismenost, matematiku, prirodne nauke i historiju, dok se terminologija ljudskih prava razvija kroz redovan rad nastavnika.
- Stvaraju se demokratskiji pristupi nastavi i učenju (ističući participaciju i prava).
- Razrednu povelju o pravima i dužnostima potpisuju i učenici i nastavnici.

Škole izvještavaju da PPO djeluje kao okvir za velik dio njihovih građanskih inicijativa (na primjer, zdrave škole, obrazovanje o vezama, obrazovanje o drogama, emocionalna pismenost, školska vijeća), koje se mogu povezati s članovima iz Konvencije o pravima djeteta. Članovi školske zajednice cijene mogućnost upućivanja na viši autoritet (međunarodne standarde ljudskih prava) u odnosu na njihove školske vrijednosti i kodeks ponašanja.

2008. godine dovršena je trogodišnja eksterna evaluacija koja je pokazala značajan uticaj PPO-a na školsko okruženje tamo gdje je on bio u potpunosti sproveden. To uključuje pozitivne rezultate u aspektima učeničke svijesti o njihovim pravima, poštivanju prava drugih, i nivou participacije i angažmana u školi. Nastavnici su prijavili da su manje pod stresom te da mnogo više uživaju u radu sa svojim razredima. Stoga je pristup utemeljen na ljudskim pravima povećao ljudsko dostojanstvo članova zajednice, a istovremeno i sposobnost škola da zadovolje svoju akademsku misiju uspješnog angažovanja učenika u njihovom odgoju i obrazovanju.

²⁹ Okružno vijeće Hampshirea (2009.), "Prava, poštovanje, odgovornost: Pristup učestvovanja cijele škole" u *Odgoju i obrazovanju za ljudska prava u školskim sistemima vurope, Srednje Azije i Sjeverne Amerike: Pregled dobre prakse*, Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju, Varšava, str. 72-74.